

УДК 37.034

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-14

С. В. САПОЖНИКОВ,

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інноваційних технологій з педагогіки,
психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ДОВЕВ МАРК,

*магістрант 2-го року навчання
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснюється аналіз наукових розвідок, присвячених проблемі формування моральних цінностей учнівської молоді в реаліях сьогодення крізь призму євроінтеграційних прагнень України, доводиться необхідність її комплексного дослідження через виявлені протиріччя. У публікації ґрунтовно досліджуються поняття «цінність», «моральність», «моральні цінності», «моральність». Так, поняття «цінність» аналізується крізь призму філософських підходів. Досліджується вищезазначене поняття також з точок зору психології, соціології та педагогіки. Авторами визначено основні функції моральності, ґрунтовно проаналізовано визначення поняття «моральні цінності», яке також розглядається з позицій соціології, психології та педагогіки. У статті надається авторське визначення процесу формування моральних цінностей учнівської молоді. Автори аргументовано стверджують, що формування моральних цінностей учнівської молоді є системним процесом розвитку та саморозвитку особистості, а моральне виховання є невід'ємною складовою виховання, яка забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване вирощування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється. У публікації доведено, що основною спрямованістю діяльності педагога має стати саме формування моральних цінностей, а головною метою – розвиток особистості дитини, здатної на усвідомлений і відповідальний вибір поведінки та вчинків у різноманітних життєвих ситуаціях, не переступаючи загальнолюдських, загальнозначущих цінностей. У статті визначено такі основні теоретичні проблеми формування моральних цінностей учнівської молоді: проблема взаємоузгодження виховних впливів педагогів та батьків на учнівську молодь у процесі її соціалізації та індивідуалізації; наповнення прийомів формування навчальної діяльності відповідним моральним змістом; функціонування взаємозв'язку та взаємовпливу особистісних якостей учнівської молоді, які перебувають у стадії їх формування; створення ефективної моделі формування моральних цінностей учнівської молоді, яка буде враховувати послідовність розвитку різноманітних якостей особистості.

Ключові слова: процес формування, цінності, моральні цінності, моральність, учнівська молодь, особистісні якості, особистість, проблема.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку українського суспільства можна характеризувати як *етап криз, соціальної напруженості та невизначеності, хаотичності подальшого розвитку*. На фоні наростаючої відчуженості у стосунках між людьми змінюється свідомість сучасної дитини, її сприйняття

навколишнього світу, психологія поведінки. Для української освіти у зв'язку з цим окреслились чотири основні *виклики часу*, які прямо чи опосередковано впливають на її стан і перспективи розвитку. Це:

- *глобалізація* (бізнес без кордонів, відкрита освіта, жорстка конкуренція на ринку праці і володіння джерелами енергії);
- *демографічна криза* (зменшення людських ресурсів, старіння населення, відтік здібної молоді) вимагає пошуку шляхів оптимізації якості освіти, ефективного використання освітнього і виробничого потенціалів;
- *інновації* в науково-технічній сфері (ІКТ, нанотехнології, біотехнології тощо) зумовлюють потреби швидких і науково обґрунтованих змін у змісті і методиках навчання; формування у людей здатності навчатися впродовж життя;
- *швидкість і частота комунікацій* у різних сферах життя суттєво змінюють навчальне, культурне середовище, інформаційний і зокрема освітній простір країни [1].

Така нестабільність соціальної ситуації в країні обумовлює важливість завдань, які постають перед усіма соціальними інституціями, і, в першу чергу, перед сучасною педагогічною наукою. Слід зазначити, що індивід у сучасних умовах володіє значною свободою вибору джерел інформації, які постійно поширюються, а також механізмів соціалізації через різноманітні характеру соціальних відносин, що зростає. Саме розв'язання проблеми формування моральних цінностей учнівської молоді нерозривно пов'язане із наданням процесу соціалізації сучасної учнівської молоді відповідної цілеспрямованості. Таким чином, у реаліях сьогодення процес формування моральних цінностей учнівської молоді набуває своєї актуальності і стає пріоритетним у науково-педагогічних дослідженнях.

Учнівська молодь сьогодні є тією частиною суспільства, яка ще виробляє свою власну систему цінностей, і ця система багато в чому залежить від того, що відбувається довкола. У свою чергу, від життєвих цінностей сучасної молоді залежатиме те, що відбуватиметься у світі та окремих країнах уже за кілька років. У людини, яка досягає 18–20 років, як правило, система базових цінностей вже сформована і безпосередньо впливає на всі її рішення та вчинки. Надалі з плином років вона залишається практично незмінною, і суттєвий ціннісний переверт у свідомості зрілої людини можливий лише під впливом найсильнішого стресу чи життєвої кризи.

Проблема формування моральних цінностей учнівської молоді неодноразово відображалася у нормативно-правовій базі національної освіти від періоду її зачаткування (у Законі України «Про освіту» (1998), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), «Концепції гуманітаризації загальної середньої освіти», «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти»), упродовж періодів практичного реформування системи освіти («Національній доктрині розвитку освіти», «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», в нових Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції «Нова українська школа», «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні»), Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні та Основних орієнтирах виховання учнів 1–12 класів.

Сьогодні в умовах глобалізації у «безмежному» інформаційному середовищі учнівській молоді дуже складно, а часом і неможливо скласти ясні, прозорі поняття про моральні цінності, розрізнати добро і зло, диференціювати межі припустимого та неприпустимого для рівноправної взаємоповажної та гідної побудови власних відносин із соціумом. Таким чином, система моральних орієнтирів сучасної учнівської молоді опинилася під загрозою повної руйнації.

У сучасних реаліях необхідність дослідження теоретичних проблем формування моральних цінностей учнівської молоді можна обґрунтувати наявністю таких *протиріч*:

- між потребами сучасного суспільства до рівня розвитку моральних цінностей учнівської молоді та недостатньо ефективним використанням педагогічних засобів щодо розв'язання цієї проблеми у закладах освіти;
- між цілісною природою навчально-виховного процесу в закладах освіти;
- між цілісною природою освітнього процесу закладів освіти та об'єктивною необхідністю наукового обґрунтування сучасного змісту та структури поняття «формування моральних цінностей».

Вищенаведені протиріччя дозволили нам виявити основну проблему нашого дослідження, яка полягає у пошуку найбільш ефективних форм, методів, засобів та технологій формування моральних цінностей учнівської молоді в реаліях сьогодення.

Таким чином, необхідність розв'язання вищезазначених суперечностей, об'єктивна потреба й соціальна значущість проблеми формування моральних цінностей учнівської молоді обумовили наш науковий інтерес до означеної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження вищезазначених процесів є актуальним завданням у світлі перспектив інтеграції України до загальноєвропейського освітнього простіру. Так, наукові розвідки вищезазначеної проблеми базуються на положеннях філософського вчення *про цінності* О. Дробницького, А. Здравомислова, М. Каган, П. Матвєєва; психологічні основи формування цінностей учнівської молоді розкриваються у працях Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, С. Бубнова, І. Булах, О. Вишневського, О. Власенко, К. Журби, А. Здравомислова, П. Ігнатенко, Л. Кольберга, С. Максименка, В. Москальця, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Р. Сойчук, Н. Скрипник, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, Ш. Шварца, В. Ядова та ін. Педагогічні основи виховання в учнівської молоді моральних цінностей українського народу висвітлено в працях О. Вишневського, Г. Голос, В. Оржеховської, Л. Повалій, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, П. Щербаня, М. Яницького; питання виховання моральної відповідальності особистості розглядалося в дослідженнях А. Петровського, М. Ярошевського, М. Савчина, Р. Лазарус.

Отже, об'єктивна соціокультурна ситуація, яка склалася у сучасному соціумі, проявляється в постійних змінах традиційних моральних норм та правил моралі, зростанні напруження у суспільстві, зниженні стійкості моральних переконань та відносин, цінності формальних інституцій культурної спадщини, відчуженні цілей та змісту від реальних потреб особистості. Усе вищезазначене вступає у протиріччя з природою духовності і моральності, яка передбачає включення особистості молододі людини до певного життєвого та людського контексту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особистість людини складається з єдиного комплексу стійких ознак, як-от: темперамент, чутливість, мотивації, здібності, установки, моральність і духовні принципи. Усі ці ознаки визначають властивий цьому суб'єкту хід думки та поведінки, спрямований на адаптацію до різних життєвих ситуацій. Нині триває інтенсивний пошук нової стратегії виховання учнівської молоді. Сьогодення потребує *нових підходів до розроблення методології та теорії виховання, визначення концептуально орієнтованої інноваційної перспективи.*

Метою статті є виявлення існуючих протиріч та окреслення основних теоретичних проблем формування моральних цінностей учнівської молоді в сучасних реаліях, здійснення теоретичного аналізу понять «цінність», «моральність», «моральні цінності», «моральність», проаналізувати її основні функції, надати авторське визначення процесу формування моральних цінностей учнівської молоді. Відповідно до мети було поставлено такі **завдання**: виявити існуючі протиріччя та визначити основні теоретичні проблеми формування моральних цінностей учнівської молоді у реаліях сьогодення, здійснити теоретичний аналіз категоріальних понять «цінність», «моральність», «моральні цінності», «моральність», проаналізувати основні функції моральності, надати авторське визначення процесу формування моральних цінностей учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні сучасне українське суспільство перебуває на тій стадії свого розвитку, коли стрімка та неоднозначна зміна соціальних стереотипів поведінки, соціальних практик вступила у певне протиріччя з реальними можливостями та правами особистості на саморозвиток. Саме турбулентність суспільного розвитку ускладнює реалізацію здатності учнівської молоді до морального розвитку, оскільки орієнтація на моральні цінності не є іманентною властивістю особистості й значною мірою залежить від напряму суспільного розвитку та вибору, який надає це суспільство його індивідам та соціальним групам.

Феномен «*моральна цінність*» є поняттям багатограним та поліаспектним, який науковці розуміють по-різному. Більшість з них моральну цінність розглядають як єдність двох суспільних явищ: «моральності» та «цінності».

Змістову основу моральних цінностей становить *моральність*, яка характеризується у філософській, педагогічній та етичній літературі як сфера (спосіб) нормативної регуляції дій людини в суспільстві, особлива форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин. Так, В. Киричок доводить, що *моральність* означає реальний стан моральної свідомості, стосунки, вчинки людей, тобто те, що є на противагу тому, що мало бути. Вона виступає внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, Батьківщиною, суспільством, природою [2, с. 527].

Не можна не погодитися у контексті нашого дослідження із думкою В. Андрєєва, який вважає, що *моральність* є багатоплановим феноменом духовної культури суспільства, який здійснює специфічну функцію – регуляцію відносин між людьми, їхню поведінку духовними засобами [1, с. 250].

Головною властивістю моральності є її регулятивна здатність, що базована на громадській думці та совісті кожної людини. Моральність виконує такі основні *функції*:

– *регулююча* – забезпечує можливість спілкування та співробітництва людей у різних галузях їхньої діяльності;

– *утилітарна* – узгоджує інтереси індивіда з інтересами інших людей.

Моральність як та інша галузь моральної культури суспільства історично змінюється. Моральні цінності суспільства характеризуються саме розумінням моральності та глибиною її проникнення у громадську думку та свідомість більшості людей.

Категорія «цінності» у сучасній філософії використовується як «особистісно забарвлене ставлення до світу, яке виникає не тільки на основі знання та інформації, а й власного життєвого досвіду.

Основною дефініцією поняття «*цінності*» є значущість певних реалій дійсності з точки зору задоволення матеріальних і духовних потреб, інтересів людини; це те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Самі цінності наповнюють сенсом існування людини і суспільства, вони значною мірою відтворюють саму людину. Проблеми цінностей вивчаються, крім філософії, аксіологією, соціологією та соціальною психологією. Специфіка *філософських підходів* до визначення поняття «цінність» дозволяє зробити висновок про те, що існує багато точок зору на сутність цінності: це поняття, суть якого у здатності задовольняти потреби й інтереси особистості (О. Дробницький, А. Здравомислов); особлива значущість речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб та інтересів (В. Тугаринов); форма прояву людиною різноманітного ставлення, до предмета, події, явища тощо (В. Василенко); специфічне утворення особистості; особлива індивідуальна реальність, яка має особливу значущість для суб'єкта, який її переживає (І. Бех, Л. Виготський, В. Малахов, С. Рубінштейн); особлива індивідуальна реальність, суть якої полягає в її «позитивній» значущості (Б. Додонов), що має вирішальне значення у процесі життєдіяльності людини [2, с. 992].

У соціології цінності розглядаються як нормативи чи регулятори діяльності, окремо виділяючи цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі. За диспозиційною структурою особистості В. Ядова виокремлюють цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні). Поняття цінності в психологічній літературі еквівалентне деякому комплексу психічних явищ: життєвій позиції (Л. Божович): особистісному смислу (О. Леонтєв); психологічним відносинам (В. Мясищев) і т. ін. [2, с. 993]. У педагогічних дослідженнях проблеми цінностей здійснюються в єдності з іншими важливими напрямками навчання та виховання: в системі громадянського, національного, морального, етичного і трудового виховання; цінності родинного виховання; особливостями формування цінностей у різні вікові періоди життя людини – підлітків і старшокласників, студентів [2, с. 993].

Цінності охоплюють життя окремої людини і людства загалом у всіх її проявах і сторонах, а відповідно, і пізнавальну сферу людини, її поведінку та емоційно-чуттєву сферу. Цінності можуть мати самостійний зміст і тому утворюють цілий пласт у культурній спадщині, визначаючи особливості світогляду. *Моральні цінності* – це істотний елемент організації суспільства, який відображає прагнення індивідів, груп і є важливим фактором соціально-морального регулювання поведінки людей, їх взаємовідносин.

До моральних цінностей відносять різні форми моральної свідомості: особистісні переконання щодо норм і принципів належної поведінки людини як громадянина, суспільні і моральні ідеали; етичні уявлення про життя і смерть, справедливість і несправедливість, гуманістичність людських відносин, добро і зло та ін.; моральні почуття – обов'язку, совісті, відповідальності, честі й гідності [2, с. 525].

Сьогодні формування моральних цінностей ототожнюється з гуманним ставленням до дитини, тобто її особистісні якості формують честь, совість, етичність, поняття про обов'язок, пошану людської гідності. Таким чином, основною спрямованістю діяльності педагога має стати саме формування моральних цінностей, а головною метою – розвиток особистості дитини, здатної на усвідомлений і відповідальний вибір поведінки та вчинків у різноманітних життєвих ситуаціях, не переступаючи загальнолюдських, загальнозначущих цінностей.

Соціологія розглядає моральні цінності як суттєвий елемент організації суспільства, який відображає устремління індивідів, груп і є важливим фактором соціально-морального регулювання поведінки людей, їх взаємовідносин (Ю. Вишневський, С. Іконнікова, І. Іллінський, А. Ковальова, В. Лісовський та ін.).

Психологія досліджує сутність та специфіку формування моральних цінностей у процесі розвитку особистості, вона розглядає моральні цінності як ядро Я-концепції людини, аналізує оціночне ставлення особистості до цінностей, визначає та осмислює моральні цінності, розглядає інтеріоризацію як найважливішу умову соціалізації (К. Абульханова-Славська, Р. Берне, А. Маркова, А. Маслоу, С. Рубінштейн та ін.).

Вищезазначені науковці дійшли висновку про те, що процес формування моральних цінностей є складним і тривалим: від формування окремих уявлень про добро і зло, почуття морального співпереживання (дошкільний, молодший шкільний вік), пошуку ідеалів та цінностей, накопичення досвіду моральної діяльності (підлітковий вік) до становлення світогляду (юнацький вік). Внаслідок впливу різноманітних факторів структура цінностей може зазнавати змін.

Отже, міждисциплінарний аналіз моральних цінностей особистості дозволяє стверджувати, що специфіка морального виховання учнівської молоді полягає у формуванні ціннісно-сислової сфери її моральної свідомості. У вітчизняній педагогіці проблеми виховання в учнівської молоді

моральних цінностей висвітлено у працях О. Вишневського, В. Оржеховської, Л. Поваляй, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, П. Щербаня, М. Яницького; питання виховання моральної відповідальності особистості розглядалося в дослідженнях А. Петровського, М. Ярошевського, М. Савчина, Р. Лазарус.

Таким чином, у контексті нашого дослідження під *формуванням моральних цінностей учнівської молоді* ми будемо розуміти цілеспрямовану діяльність, яка передбачає створення умов розвитку в молоді здатностей до самостійного вибору моральних цінностей, формуванню в них особистісних моральних критеріїв, наданню моральним цінностям особистісних смислів, які будуть визначати їх поведінку.

На формування моральних цінностей сучасної учнівської молоді також впливають культурні традиції та культурне середовище. Роль моральних критеріїв (переважання гуманістичного над егоїстичним, загальнолюдського над приватним) є дуже важливим, оскільки, виробивши такі критерії, молода людина визначає свої соціально-творчі позиції. Адже без розвинених критеріїв досконалості у майбутніх фахівців не сформується розуміння якості власної діяльності, а без моральності в молоді не сформується духовність загалом.

Формування моральних цінностей учнівської молоді є системним процесом розвитку та саморозвитку. Моральне виховання, будучи невід'ємною складовою виховання, забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване вирощування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється. Моральне виховання, яке є однією із форм відтворення, успадкування моральності у суспільстві вимагає новаторських пошуків педагогів-практиків та науковців.

Формування моральних цінностей учнівської молоді не є звичайною метою, яку можна досягти у певний відрізок часу за допомогою конкретних засобів. Результатом цього процесу має стати сформована моральність особистості, яку можна визначити як вищу мету, що уможливорює існування всіх інших цілей і перебуває в основі самої людської діяль-

ності. Таким чином, сформовану моральність учнівської молоді можна вважати не метою, а *ідеалом* – регулятивним принципом та масштабом оцінки її поведінки.

Отже, у контексті нашого дослідження, *формування моральних цінностей учнівської молоді ми розуміємо як процес нормування на основі інтеріоризації молоддю первинних цінностей та цілей*. Провідна роль у цьому процесі відводиться використанню моральних авторитетів, сакралізованим принципам, ідеологемам тощо.

У процесі дослідження нами було визначено такі основні *теоретичні проблеми формування моральних цінностей учнівської молоді*:

– проблема взаємоузгодження виховних впливів педагогів та батьків на учнівську молодь у процесі її соціалізації та індивідуалізації;

– наповнення прийомів формування навчальної діяльності відповідним моральним змістом;

– функціонування взаємозв'язку та взаємовпливу особистісних якостей учнівської молоді, які перебувають у стадії формування;

– створення ефективної моделі формування моральних цінностей учнівської молоді, яка буде враховувати послідовність розвитку різноманітних якостей особистості.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, у процесі дослідження нами було доведено, що у реаліях сьогодення формування моральних цінностей учнівської молоді є системним процесом розвитку та саморозвитку її особистості, а моральне виховання особистості, будучи невід'ємною складовою загального виховання забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване формування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється. Сьогодні моральне виховання стає однією із форм відтворення, успадкування моральності у суспільстві та потребує інноваційних пошуків педагогів-практиків та науковців.

З'ясовано, що формування моральних цінностей учнівської молоді не є звичайною метою, яку можна досягти у певний відрізок часу за допомогою конкретних засобів. Результатом цього процесу має стати сформована моральність особистості, яку можна визначити як вищу мету, що уможливорює існування всіх інших цілей і перебуває в основі самої людської діяльності. Таким чином, сформовану моральність учнівської молоді можна вважати не метою, а *ідеалом* – регулятивним принципом та масштабом оцінки її поведінки.

Визначено, що процес формування моральних цінностей учнівської молоді має відзеркалюватися у свідомості педагога як етично обґрунтована модель формування моральної особистості. Методологічним стрижнем подібної моделі має стати універсальний критерій моральності, основу якого утворює єдність загальнолюдських та державно-патріотичних цінностей.

Список використаної літератури

1. Андреев, В.Н. Педагогическая этика: спецкурс для нравственного развития. Казань, 2002. 1040 с.

2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 992 с.

3. Голос Г.А. Проблеми дітей та учнівської молоді в Україні та Японії. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія "Педагогіка і психологія"*. Педагогічні науки, 2019, № 2 (18). С. 56–66.

4. Oksana M. Hlushak, Svetlana O. Semenyaka, Volodymyr V Proshkin, Stanislav V. Sapozhnykov, Oksana S. Lytvyn. The usage of digital technologies in the university training of future bachelors (having been based on the data of mathematical subjects). Ceur workshop proceedings. Vol. 2643. Pp. 210–224. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57218488121>